

Святлана Жыгунова

**ПОСТАЦЬ К. П. ТЫШКЕВІЧА І ЯГО РОЛЯ Ў ФАЛЬКЛОРНА-
ЭТНАГРАФІЧНЫМ ДАСЛЕДАВАННІ ЛАГОЙШЧЫНЫ
(МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ПРАВЯДЗЕННЯ ЭКСКУРСІІ)**

Усім сэрцам люблю зямлю,
што дала мне жыццё...
К. Тышкевіч

Супрацоўнікі Лагойскага гісторыка-краязнаўчага музея надаюць вялікую ўвагу збіранню звестак аб славурых земляках. Росшукі вядуцца ў архівах, бібліятэках, іншых музеях і г. д. Заўважана, што вялікую цікавасць у экскурсантаў выклікаюць постаці, чыя грамадская і навуковая дзейнасць была скіравана на вывучэнне самабытных з'яў рэгіянальнай народнай культуры. Рэпрэзентацыя навукова-этнаграфічных матэрыялаў, занатаваных імі на Лагойшчыне і сумежных з ёю тэрыторыях, – важная структурная частка расказа экскурсавода. Гэтыя матэрыялы дазваляюць намалюваць культурны «партрэт» краю ў мінулым, паказаць асаблівасці светапогляду нашых продкаў, адметнасць мастацкай інтэрпрэтацыі гісторыі і геаграфіі родных мясцін у легендах і сказаннях. Адным з найбольш знакамітых землякоў з'яўляецца К.П.Тышкевіч, які ўнёс вялікі ўклад у развіццё беларускай фалькларыстыкі і этнаграфіі. Граф Канстанцін Піевіч Тышкевіч вядомы не толькі як даследчык старажытнай гісторыі роднага краю, але і як чалавек, чыя навуковая і грамадская дзейнасць значна вылучаліся на агульным фоне.

Нарадзіўся наш славуры зямляк 17 лютага 1806 г. у Лагойску ў сям'і Піўса Тышкевіча і Аўгусціны Плятэр. Пасля заканчэння школы манашаскага ордэна іезуітаў у Полацку ён паступіў у Віленскі універсітэт на юрыдычны факультэт. Потым малады граф нейкі час працаваў у міністэрстве фінансаў Каралеўства Польскага, але неўзабаве вярнуўся на радзіму. На працягу многіх гадоў К. Тышкевіч займаўся адраджэннем сельскай гаспадаркі на Лагойшчыне, дапамагаў малодшаму брату Яўстаху ў археалагічных даследаваннях, матэрыялы якіх ляглі ў аснову першага на Беларусі музея старажытнасцей, адкрытага для шырокай публікі ў Лагойскім палацы ў 1842 г. Акрамя таго, граф Тышкевіч заснаваў мануфактуру па вытворчасці тканін у Лагойску, а таксама фабрыку жалезнага ліцця, цукровыя заводы і крэдытны банк для гараджан і сялян [2, 155 – 157].

Падчас навуковай экспедыцыі па рацэ Віліі ад яе вытокаў да ўпадзення ў Нёман у г. Коўна, якую Канстанцін Тышкевіч здзейсніў на свае сродкі і на ўласным судне 5 чэрвеня 1857 г., ён праявіў сябе як даследчык археалагічнай і архітэктурнай спадчыны свайго краю, выдатны фалькларыст, этнограф. Акрамя весляроў і абслугі, на судне былі землямер Ежы Шантыр, які яшчэ выконваў абавязкі сакратара, і мастак Марцэлій Янушэвіч, які рабіў замалёўкі ў падарожны альбом. Экспедыцыя працягвалася 4 месяцы. За гэты

час К. Тышкевіч пабываў у 295 вёсках і мястэчках.

Падчас падарожжа К. Тышкевіч праводзіў раскопкі, апісаў найбольш цікавыя археалагічныя помнікі і помнікі архітэктуры (касцёлы, замкі, цэрквы і інш.). Зробленае аўтарам іх грунтоўнае апісанне суправаджалася ў шэрагу выпадкаў выкананымі з натуры графічнымі малюнкамі. Нягледзячы на тое, што археалагічныя і архітэктурныя даследаванні займалі значнае месца ў жыцці графа, экспедыцыя перш за ўсё насіла этнаграфічны характар: удалося сабраць шмат узораў песень насельніцтва Павілля і паказаць іх значэнне для краянаўства. К. Тышкевіч сцвярджаў наступнае: «Песня народная была літаратурай народа, як паданні і легенды былі першай яго гісторыяй». [2, 131]

Вялікую ўвагу падчас даследаванняў К. Тышкевіч надаваў вывучэнню назвы ракі, па якой здзяйсняў сваё падарожжа. Трэба адзначыць, што Вілія мае дзве розныя назвы: працякаючы праз славянскія землі, яна завецца Віліяй, а далей, бегучы праз Літву, мае назву Нэрыс, але часцей за ўсё і ў літоўскіх землях называецца Віліяй. Паходжанне назвы неабходна шукаць у мясцовых гаворках. У кнізе «Вілія і яе берагі» К. Тышкевіч не аднойчы звяртае ўвагу на паходжанне абедзвюх назваў ракі. Ён адзначае, што ў старажытнай Літве назвы рэк паходзілі ад імёнаў багоў, якія клапаціліся аб іх. Так, літоўскім апекуном Віліі лічыўся бог Нэрыс, імя якога звязана са словам «нэру» – «цягну». Лічыцца, што літоўская назва Нэрыс, Ніарыс можа паходзіць ад «нэрці», што значыць «рака, якая цячэ ва ўсіх накірунках».

Існуе яшчэ шмат матэрыялаў, якія тычацца літоўскай назвы ракі, але хочацца больш уважліва прыгледзецца да яе беларускай назвы. Як вядома, рака Вілія пачынаецца ў Барысаўскім павеце, на славянскай зямлі, і носіць славянскую назву – Вілія (у беларускай гаворцы Вілля), мяркуецца, ад слова *віляць*, увесь час мяняць напрамак рэчышча. Вілія сапраўды з'яўляецца вельмі звлістай ракой.

Паданне пра паходжанне Віліі граф Тышкевіч знайшоў ля вытокаў ракі. Казалі, што калісьці, шмат вякоў таму, можа, нават і ў пачатку стварэння свету, там, дзе зараз рака бярэ свой пачатак, ля так званых Краўцовых балот жыла пара людзей. Мужыка звалі Сцяпан, а жанчыну Вільянай. Кім яны прыходзіліся адзін аднаму, нікому не было вядома. Сцяпан быў знакамітым краўцом, добра зарабляў, забяспечваў сябе і сваю каханую Вільяну. Аднайчы на Вялікдзень ён вырашыў заняцца сваёй працай, за што Бог пакараў Сцяпана, ператварыўшы яго ў камень. Але з-за таго, што Вільяна жыла за яго кошт, Бог пакінуў краўцу магчымасць працаваць. З той пары мясцовыя жыхары прыносілі да каменнага краўца свае заказы і пакідалі грошы за работу. Аднайчы нейкі жартаўнік прынёс яму матэрыял і загадаў: «Пашый мне ні тое, ні гэтае!» Пакрыўджаны гэтым жартам кравец страчвае апошнія рэшткі свайго жыцця і цалкам ператвараецца ў камень. Калі Вільяна прыйшла да каханага і ўбачыла, што ён ператварыўся ў мёртвы камень, то ад такой страты пачала плакаць. І плакала так моцна, што з яе слёз утварыўся ручай, а сама яна ўся сышла на слёзы і паплыла ракой. Гэтай рацэ мясцовыя жыхары далі імя – Вільяна, якое пазней скарацілі ў Вілію. Так да нашых дзён

і называюць раку. А камень той і сёння вядомы як Сцёп-камень.

Не менш цікавае і прыгожае паданне звязана з в. Камена (зараз знаходзіцца ля мяжы Вілейскага і Лагойскага раёнаў), з якой К. Тышкевіч распачаў сваё воднае падарожжа. У цэнтры Камена, за сто метраў ад ракі, у агародзе аднаго з сялянскіх двароў ляжыць велізарны камень, большая частка якога знаходзіцца ў зямлі. Па сваёй форме ён падобны да звону, таму і называюць яго як Камень-звон. Ёсць меркаванне, што першапачаткова гэта была язычніцкая святыня, аб чым сведчаць два штучных паглыбленні дыяметраў пяць сантыметраў на яго вяршыні. Вышыня каменя каля двух метраў.

На роўнай паверхні высечаны шасціканцовы крыж і напісаны кірыліцай словы, якія зараз ужо не разабраць – літары сцёрліся. Аднак у мінулым некаторыя надпісы былі зафіксаваны: «ІС ХС» (скарочанае імя Ісуса Хрыста), «НІКА» (у перакладзе з грэчаскага значыць – «перамагае») і «Варацішын хрэст». Калі ж верыць паданню, то некалі жылі ў вёсцы мужык і жонка. Адноўчы на вялікае рэлігійнае свята ён пайшоў араць у поле. Жонка доўга яго прасіла не рабіць гэтага, таму што працаваць у свята – вялікі грэх, але ж ён яе не паслухаў. Тады жонка са злосці крыкнула: «Каб цябе ў камень пераўтварыла!..» Пачуўшы яе пракляцце, Бог зрабіў хлопца камянём, які і зараз стаіць у вёсцы. [4]

З Камена Канстанцін Тышкевіч рушыў ў Вілейку – стары павятовы горад. Першапачаткова Вілейка разам з Вілейскім староствам належала роду Пацаў. З усіх вілейскіх стараств народ захаваў у сваёй памяці толькі ўспаміны пра Пятра Паца. Сядзіба стараствы была пабудавана на самым беразе Віліі. Пац быў чалавекам набожным, не жадаў нічога дрэннага бліжнім, і ў яго, несумненна, было шмат вольнага часу. Як казалі людзі, пасля пачатку вясновага суднаходства ён увесь дзень сядзеў ля расчыненага вакна сваёй сядзібы і, калі бачыў на рацэ плыты з лесам, то высоўваў з акна сваю лысую галаву і гучна крычаў, каб усе трымаліся левага берага, таму што камень, які выступаў з вады, быў для іх вельмі небяспечны. Пазней людзі параўналі паверхню каменя з лысай галавой стараствы і назвалі яго «Лысіна Паца». І да гэтага часу гэты камень людзі на Віліі ведаюць [3; 104 – 105]

Так, ад Камена да Коўна, заходзячы ў маленькія вёсачкі і вялікія гарады, К. Тышкевіч збіраў і занатоўваў цікавыя легенды і паданні, непасрэдна звязаныя з гісторыяй гэтых мясцін. Даследчыка вельмі цікавіла і гісторыя *гміннай* песні. «Песня гмінна, – кажа Канстанцін Тышкевіч, – каштоўны скарб народны, яго неацэнная ўласнасць, праз якую людзі выказвалі думкі свае, жыццё сваё і сваю цяраплінасць выяўлялі!» Падчас сваіх пошукаў граф Тышкевіч спадзяваўся знайсці такога вясковага паэта, чья творчая сіла адорана прыродай і які першым заспяваў свае песні так моцна, што яго з захапленнем падхапілі вусны грамады і зрабілі сваёй уласнасцю. Але быў расчараваны: «Таго паэта мне нідзе не паказалі: і хто тварыў падобныя рэчы, у якім веку і якога прызвання быў той паэт – не патрапім ніколі адгадаць». Адзінымі бардамі *гміннай* паэзіі былі ў нас гусяры, дудары і лірнікі. Вандруючы па дарогах і спяваючы пад гукі сваіх народных

інструментаў народныя песні і канты, яны разносілі творы па аддаленых закутках краю і за яго межамі. Таму не трэба дзівіцца, казаў К.Тышкевіч, што ў аддаленай старонцы можна пачуць вядомую песню: прыйшла яна з вандроўнымі спевакамі, так і засталася ў чужой краіне.

Згодна з меркаваннем некаторых вучоных, народныя песні і паданні найлепш захаваліся ў гарыстых мясцінах, бо, раз зачэпіўшыся за гару, людзі назаўжды заставаліся тут. Яны сэрцам прывязваліся да сваіх паданняў, роднай зямлі, захоўвалі ў памяці мясцовыя традыцыі і словы народнай песні. Вядома, што з усіх еўрапейскіх краін найлепш захавала свае легенды і паданні Шатландыя.

К. Тышкевіч падкрэсліў, што на раўніне было інакш. Народы раўніннай Заходняй Еўропы не маюць такога неацэннага скарбу. Адны, паступова выцясняючы другіх з абжытых тэрыторый, прыносілі туды адрозныя ад мясцовых звычаі, традыцыі, паняцці.

Славянскія плямёны, размешчаныя бліжэй да ўсходу Еўропы, пайшлі іншым шляхам і па-свойму праходзілі палітычныя дарогі. Гэтыя славяне не выцясняліся вандроўнымі плямёнамі са сваіх тэрыторый, нячаста падпадалі пад уладу захопнікаў, вялі жыццё ў большасці супольнае, сямейнае; чэрпалі духоўныя запасы са старадаўніх традыцый, таму і захавалі свае песні ў найчысцейшым выглядзе. Згодна з назіраннямі К.Тышкевіча, любімым заняткам славянскіх народаў у вольны час было ціхае, напайголасу спяванне. Але ж спяваў і селянін, ідучы за плугам, і вясковая дзяўчына ў час жніва. Пачуеш песню ад дзяўчынкі, што пасвіць кароў, і ад пастушка. Спяваюць жабракі, ідучы па дарозе, – адным словам, спяваюць усе, бо спеў палягчае цяжкую працу, і яна становіцца больш прывабнай. К.Тышкевіч даў вельмі высокую ацэнку народнай паэзіі: на яго думку, песня стала адзіным сродкам маральнага выхавання, адзіным выразнікам думак селяніна.

Насельнікі Павілля, чыё жыццё вывучаў граф Тышкевіч падчас сваёй экспедыцыі, уражанні ўнутранага жыцця перадавалі праз свае песні. Прыгожыя ваколіцы, маляўнічая рака апаясвала іх сядзібы, прыродныя багацці натхнялі вясковых песняроў. У людзей шмат песень, адрасаваных рацэ наогул, але сярод іх, пашкадаваў К. Тышкевіч, не сустракаецца ні адной, створанай непасрэдна пра гэту дзіўную раку.

Усе вядомыя на зямлі народы маюць схільнасць да спеваў і танцаў, заўважыў К. Тышкевіч. Калі народная песня так выразна выяўляе боль і жаданне, жаль і тугу народнай душы, то праз танец кожны народ выказвае радасць і весялосць – няма бяседы, вяселля, урачыстасці, дзе б не танцавалі [3, 169 – 170].

К. Тышкевіч характарызаваў славянскае племя як жыццярадаснае і вясёлае ад свайго нараджэння. Славяне заўсёды шукалі ў танцы пацехі. Так і беларускія вяскоўцы, пасля тыдня знясільваючай працы, хай загучыць святочным днём дуда, – віхрам закружацца ў танцы. Танцавалі ўсюды – і ў карчме, у вёсцы, на вяселлі ці на дажынках у двары свайго пана. Адметнасць беларускага танца К.Тышкевіч вызначаў у параўнанні з танцамі іншых славян. Як мазурка на Падляшшы і Мазовіі, як вясёлы кракавяк у кракаўскага

людзі сталі народнымі танцамі, казаў ён, так і наш народ з ваколіц прыгажуні Віліі і ва ўсім нашым краі маюць свой народны танец, уласны, са сваёй музыкай. Яна вясёлая, скачунная, аднак падзяляецца на дзве разнавіднасці. Першая называецца ў народзе скакуха, мяцеліца або круцёлка, другая – лявоніха. Абодва танцы падобныя між сабой: хлопцы і дзяўчаты танцуюць у крузе да знямогі; пасля чаго, нібы адпачываючы, павольна ідуць на праменад, а потым – зноў у круг. У тым віраванні, і так вясёлым па сваім характары, мясцовыя жыхары спяваюць яшчэ прыпеўкі, найчасцей па чатыры радкі, заўсёды вясёлыя, часта дасціпныя, а бывае, што і не вельмі сціплыя.

Усе даследаванні, зробленыя К. Тышкевічам падчас гэтай унікальнай экспедыцыі, ляглі ў аснову яго грунтоўнай кнігі «Вілія і яе берагі», якую аўтар завяршыў у 1858 г., але выйшла яна ўжо пасмяротна, у 1871 г. у Дрэздэне. Памёр граф К. Тышкевіч 1 ліпеня 1868 г. Пахаваны ён ў Лагойску.

ЛІТАРАТУРА

1. *Тышкевіч К. П.* Вілія і яе берагі. Дрэздэн, 1871. Пераклад з польскай мовы Тадэвуша Круплевіча.
2. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Вілейскага раёна. Мн., 2003.
3. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лагойскага раёна: у 2 кн. Мн., 2003. Кн. 1.
4. http://www.resort.clab-crosswind.com/index.php?parent=7&issue_id=33